

Registro Nr. 2620

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 14 (SA)

VILNIAUS PAKAMARIO TEISMAS

ВИЛЕНСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД

**DEKRETŲ KNYGŲ, DEKRETŲ PROTOKOLŲ,
PAJAMŲ IR IŠLAIDŲ KNYGŲ BEI KT. DOKUMENTŲ
APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1613–1801 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE VILNIAUS PAKAMARIO TEISMO FONDA NR. 14 (SA)

2019-03-13 Nr. A7-16
Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Pakamario teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564–1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Šiuos pertvarkymus pagrindė 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas. Lietuvoje atsirado nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose buvo įsteigti pakamario, žemės ir pilies teismai. Pagal šį naują teritorinį padalijimą Vilniaus pavietas buvo priskirtas Vilniaus vaivadijai. Šiai vaivadijai taip pat priklausė Ašmenos, Lydos, Ukmergės ir Breslaujos pavietai. Toks valstybės teritorinis suskirstymas išliko iki pat XVIII a. pabaigos.

Pakamario teismo įsteigimą lėmė svarbios socialinės-ekonominės ir politinės priežastys: XVI a. vid. LDK įvykdyta valakų reforma, baudžiovos atsiradimas, bajorijos pilietinių teisių išplėtimas. Tikslus žemės valdų ribų nustatymas buvo svarbus dalykas ir LDK valdžiai ir bajorijai. Nuo turimų žemės valakų kiekio buvo mokami mokesčiai uždui, priklausė valstybinių prievolių dydis. Žinoti savo valdų ribas taip pat buvo būtina sudarant bet kokį su nuosavybe susijusį civilinės teisės aktą: žemę parduodant, dovanojant, įkeičiant, taip pat paveldėjimo ar kitais atvejais. Dėl to, kad bajorų, miestiečių, bažnyčių ir vienuolynų valdų bei valstybinių dvarų ribos nebuvo tiksliai nustatytos ir pažymėtos, kildavo daug ginčų dėl žemės nuosavybės ir jos ribų. Spręsti šiuos ginčus turėjo įsteigtas pakamario teismas.

1565 m. Vilniaus seime bajorai pateikė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui (toliau – Ldk) prašymą kiekviename paviete turėti po pakamarių ir žemės ribų teismą. Šį norą valdovas patenkino. Straipsnis apie pakamario teismą (lotynų k. *judicium succamerarium*; lenkų k. *sąd podkomorski*) jau buvo įtrauktas į 1566 m. II Lietuvos Statutą (IV skyriaus 70 str.)¹. Pradžioje pavietų pakamarius skirdavo pats karalius. Nuo 1588 m. III Lietuvos Statute buvo įtvirtinta bajorų teisė pavieto seimelyje į pakamario pareigas išrinkti keturis kandidatus, iš kurių vieną karalius ir paskirdavo. Prieš pradėdamas eiti pareigas, pakamaris žemės teisme turėjo prisiekti būti ištikimas valdovui ir pasižadėti atlikti savo pareigas sąžiningai. Jo priesaikos tekstas buvo įrašytas III Lietuvos Statuto IX skyriaus pirmame straipsnyje (vertimas iš sen. gudų k.): „Aš, N; prisiekiu Ponui Dievui Visagaliui, Trejybėje Vieningam, kad žemės pakamario pareigas, kurias gaunu iš malonės ir rankų jo karališkosios malonybės, ištikimai ir teisingai vykdysiu, savo valdovui maloningajam ir to pavieto

---

¹ *Статут Великого княжества Литовского 1566 года* (Минск, 2003), с. 132-134.

gyventojams ištikimas būsiu, nustatydamas ribas, statydamas riboženklis (kapčius) ir patikslindamas ežias, nieko daugiau nepaisysiu, kaip šventos teisybės, nepasiduosiu nei draugiškumui, nei neapykantai, nei dovanoms, nekreipsiu dėmesio į grasinimus ir nei vienai pusei nepadėdamas, tik Viešpaties Dievo bijodamas ir Jo šventą teisybę regėdamas, savo pakamario darbą teisingai atliksiu, abiejų pusių ginčų sprendimus į savo teismo knygas įrašysiu ir išduosiu. Tepadeda man Dievas“².

Pakamaris savo pareigas ėjo iki gyvos galvos arba iki paaukštino. Juo galėjo būti tik paviete gyvenantis bajoras, turintis gerą reputaciją, išmanantis teisę ir mokantis rašyti. Paviete pakamaris buvo antras po maršalkos pagal rangą vietinės valdžios pareigūnas. Jo pareigos buvo vertinamos aukščiau už pavieto vėliavininko, žemės teismo teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigas. Seimeliuose šis pareigūnas visada sedėdavo priekyje, o jo parašas po pavieto raštais būdavo vienas iš pirmųjų. Pakamaris vietos bajorų dažnai buvo siunčiamas pasiuntiniu į seimus.

Pakamario teismo veiklą ir funkcijas detaliam reglamentavo III Lietuvos Statuto IX skyrius³. Šis teismas buvo paviete nuolat veikusi institucija, nagrinėjusi ir sprendusi ginčus dėl žemės ribų nustatymo. Pakamaris vedė teismo knygas, dalyvaudavo, įpėdinių prašymu, jiems dalijantis paveldėtą žemę. Pakamario teismas skirtingai nuo pavieto žemės ir pilies teismų nebuvo griežtai luominis, nes dėl žemės ribų bylinėjosi ne vien bajorai – tai lietė ginčus dėl valstybinių dvarų, bažnyčių ir vienuolynų valdų ribų nustatymo. Pavyzdžiui, bylas dėl bajorų ir valstybės dvarų ribų pažeidimo sprendė specialus komisarų teismas, kuriame pakamaris dalyvaudavo komisaro (teisėjo) teisėmis. Komisarų teismo teisėjus skirdavo LDK Vyriausiasis tribunolas.

Pagal Lietuvos Statutą pakamaris galėjo skirti sau vieną arba du padėjėjus – kamarninkus (lenkų k. *komornicy*)⁴. Kamarninkais galėjo būti tik bajorai, kurie taip pat prisiekdavo, kad sąžiningai eis savo pareigas. Kamarninkai padėjo pakamariui spręsti bylas dėl žemės ribų nustatymo, kartais jį pavadavo, galėjo spręsti mažiau svarbias bajorų žemės bylas. Pakamario ar kamarninko sprendimą buvo galima apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui. Jei tarp besibylinėjančių pusių nebuvo nusikalstamų veiklų, pakamario teismas veikė kaip savarankiška pirmos instancijos teisminė institucija. Praktikoje pakamario teismas dažniausiai gaudavo prašymus išnagrinėti bylas iš žemės, rečiau pilies teismo.

Pakamario teismas nagrinėjo žemės bylas ginčo kilimo vietoje, todėl savo nuolatinės būstinės jis neturėjo. Pakamaris arba kamarninkas pagal įstatymą privalėjo nuvykti į ginčijamą teritoriją apžiūrėti žemės ribas ir jų ženklus. Su savimi jie turėdavo LDK raštinės duotą ir jos

---

² LAPPO, Jonas, *1588 metų Lietuvos Statutas* t. 2 (Kaunas, 1938), p. 344.

³ Ten pat, p. 344-374.

⁴ ЛАППО, Иван, „Подкоморский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века“, *Журнал Министерства народного просвещения* № 8 (1899), с. 341-403.

antspaudu patvirtintą tikslų pavieta sienų aprašymą. Bylos nagrinėjimas dažniausiai vyko ne patalpose, o po atviru dangumi, tiesiog lauke.

Pakamario teisme procesas vyko griežtai įstatymo nustatyta tvarka. Pradžioje pakamaris, gavęs asmens pareiškimą arba bylą iš kito teismo (dažnai žemės ar pilies) išrašydavo besibylinėjantiems asmenims šaukimus į teismą, kuriuose jiems nurodydavo atvykimo į teismą vietą ir datą. Teismo šaukimus ginčo pusėms įteikdavo pavieto vaznys. Apie teismą turėjo būti pranešta prieš šešias savaites. Praėjus šiam terminui pakamaris ar kamarninkas atvykdavo su padėjėjų palyda į ginčijamos žemės vietą, kur jų turėjo laukti bylos ieškovas ir atsakovas. Bylos nagrinėjimo eigoje pakamaris aiškinosi ginčo šalių teises į žemę, rinko įrodymus, apklausinėjo liudytojus, tikrino bylos dalyvių pateiktus dokumentus. Pakamaris priimdavo sprendimą vienasmeniškai, remdamasis Lietuvos Statutų straipsniais; taip pat ištyręs jam pateiktų privilegijų atskiriems asmenims bei civilinių sandorių, pagrindžiančių teises į ginčijamas žemes, dokumentų tikrumą bei išklauses prisiekusių kaimynų parodymus. Jis surašydavo žemės ribų aprašymo aktą, dar vadinamą „paribio raštu“. Išsprendęs bylą pakamario teismas nustatydavo naujas arba palikdavo senas žemių ribas, prižiūrėjo riboženklių (kapčių) kasimą, o kaltininkui buvo priteisiama piniginė bauda.

Pakamario teismo darbe pakamariui ar kamarninkui talkino matininkai, riboženklių (kapčių) kasėjai, raštininkas ir vaznys. Šie pareigūnai buvo skiriami arba kviečiami. Teismas neturėjo savo raštinės, todėl jo sprendimą surašydavo samdomas raštininkas. Teismo aktų knygas pakamaris tvirtino savo antspaudu ir saugodavo pas save namie. Jam mirus pakamario teismo knygos buvo perduodamos pavieto žemės teismui ir saugomos jo archyve.

Asmenims, įžeidusiems, persekiojusiems ar grasinusiems pakamario teismo pareigūnams, buvo numatytos griežtos bausmės: piniginės baudos, kalėjimas, o už jų sužeidimą – net mirties bausmė (IV skyriaus 7 str.). Net valdovas negalėjo be teismo atleisti pakamario iš pareigų.

XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. pakamario teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (lenkų k. *ziemiańskie sądy*). Nuo 1794 m. spalio 30 d. žemės ribų bylas sprendė žemės teismai. 1797 m. vasario 6 d. savo įsaku Rusijos imperatorius Pavelas I atkūrė pakamario teismų veiklą prijungtose prie Rusijos LDK žemėse⁵. Pakamario teismai Lietuvoje veikė iki 1810 m. 1810 m. spalio 6 d. Rusijos imperatoriaus Aleksandro I įsaku pakamario teismų funkcijas perėmė naujai

---

⁵ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. (toliau – ПСЗ) Т. 24, № 17788 (Санкт-Петербург, 1830), с. 318.

įsteigti Rusijos imperijos apskričių žemės ežių teismai⁶. 1832 m. sausio 11 d. pakamario pareigybė buvo galutinai panaikinta⁷.

Vilniaus pavieto pakamario teismo veikla istorikų yra beveik nepaliesta. Galima čia paminėti lenkų istorikų Henriko Liulevičiaus (*Henryk Lulewicz*), Andžejaus Rachubos (*Andrzej Rachuba*) ir Pšemislovo P. Romaniuko (*Przemysław P. Romaniuk*) 2004 m. paskelbtus XIV–XVIII a. Vilniaus vaivadijos pareigūnų sąrašus. Šio leidinio įvadinėje dalyje nušviečiama Vilniaus vaivadijos ir jos pavietų administracinio-teismo valdymo struktūra⁸. Taip pat jame pateikiamas archyvinių šaltinių pagrindu sudarytas XVI–XVIII a. Vilniaus pavieto pareigūnų, tame tarpe irėjusių pakamarių pareigas⁹, sąrašas.

Istoriografijoje trūksta konkrečių žinių apie Vilniaus pavieto pakamario teismo įkūrimą ir veiklą. Remiantis aukščiau paminėtu sąrašu, XVI a. antrojoje pusėje – XVIII a. pabaigoje Vilniaus pavieto pakamarių pareigas ėjo 14 pareigūnų. Pirmuoju pakamariu 1566 m. kovo 16 d. Ldk Žygimanto Augusto privilegija buvo paskirtas Diunamiundės (Daugagyryva, Latvija) seniūnas Jonas Levonas (*Ян Левон*)¹⁰. Po pastarojo mirties 1571 m. liepos 4 d. privilegija Vilniaus pavieto pakamariu buvo paskirtas dvariškis, Liubošansko seniūnas Mikalojus Jasinskis (*Миколай Войтехович Ясенский*)¹¹. 1576 m. jis buvo išrinktas Lietuvos didžiuoju raštininku, tačiau tai jam nesutrukdė išsaugoti Vilniaus pakamario pareigų ir tapti vėliau Mogiliovo vaitu¹². Paskutiniuoju Vilniaus pakamariu prieš ATR padalijimą buvo kunigaikštis Kristupas Giedraitis (*Krzysztof Giedroyć*), dažnai pakamario teismo dekretuose pasirašydavęs kaip Šv. Stanislovo ir Baltojo erelio ordinų kavaličius¹³.

Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomų Vilniaus pavieto pakamario teismo knygų chronologinės ribos 1613–1809 m. Jose paminėti Vilniaus pavieto pakamario pareigas ėję pareigūnai ir jų padėjėjai – kamarninkai ir matininkai. Pvz., 1613 m. byla dėl Gelvonų dvaro Vilniaus paviete žemės ribų nustatymo nagrinėjo pakamaris Merkelis Šemeta (*Melchior Szemiot*)¹⁴. 1777 m. jau minėtas K. Giedraitis ragino du Vilniaus kamarninkus – Pranciškų Kščanovičių (*Franciszek Chszczanowicz*) ir Pranciškų Karevičių (*Franciszek Charewicz*) – kuo greičiau su matininkų pagalba išmatuoti žemės valdų ribas ir parengti jų ribų planą¹⁵. 1787 m. dekrete minimas

⁶ ПСЗ Т. 31, № 24370 (Санкт-Петербург, 1830), с. 377-385.

⁷ Ten pat, T. 7, № 5068 (1833), p. 8.

⁸ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1, *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, pod red. Andrzeja Rachuby, opr. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba i Przemysław P. Romaniuk (Warszawa, 2004), s. 16-29.

⁹ Ten pat, p. 149-151.

¹⁰ 1566 03 16 Яну Левоню на подкоморство Виленское, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574): Užrašymų knyga 51* (Vilnius, 2000), p. 33.

¹¹ 1571 07 04 Пану Ясенскому на подкоморство Виленское, ten pat, p. 277.

¹² ЛАППО, Подкоморский суд, с. 351.

¹³ LVIA, f. 14 (SA), ap. 1, b. 18691, l. 1, 8, 10v, 12, 14v, 63v.

¹⁴ Ten pat, b. 5787, l. 1, 15.

¹⁵ LVIA, f. 14 (SA), ap. 1, b. 5791, l. 3-3v.

kamarninkas Ignotas Zajančkovskis (*Ignacy Zajaczkowski*), kuris nagrinėjo bylą dėl žemės sklypų ribų nustatymo Užupyje Vilniuje¹⁶. Kamarninkas pakamario pavedimu galėjo nagrinėti nesudėtingas bylas¹⁷. 1797 m. nagrinėjant bylą dėl Merkinės dvaro Turgelių parapijoje Vilniaus pavieta žemės ribų nustatymo minimas kamarninkas Ignotas Orlovskis (*Ignacy Orłowski*)¹⁸, turėjęs su matininkų pagalba išmatuoti šiam dvarui priklausančias žemės valdas ir parengti jų ribų planą.

1792 m. Vilniaus pakamario teismas buvo panaikintas. Jo funkcijas perėmė Vilniaus žemininkų teismas. 1797 m. Vilniaus pakamario teismas, caro valdžios nurodymu, vėl atnaujino savo veiklą ir veikė iki 1810 m., kuomet jo funkcijas perėmė naujai įsteigtas Vilniaus apskrities žemės ežių teismas. Pakamario teismo bylos iki 1831 m. buvo saugomos Vilniaus žemės teismo archyve, o po to perėjo Vilniaus apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2 300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Vilniaus apskrities teismas 1854 m. gegužės 11 d. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 215 žemės teismo bylų ir 134 bylas, priklausančias kompromisiniam, pakamario ir eksdiviziniam teismui¹⁹. Pagal bylų perdavimo žiniaraštį keturios iš 134 perduotų bylų priklausė Vilniaus pavieto pakamario teismui²⁰. Pagal dokumentų tipą tai buvo Vilniaus pakamario teismo dekretai (sprendimai) ir dekretų protokolai.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18 243 bylos. Vilniaus pakamario teismo bylos (8 apsk. vnt.) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 5819–5826)²¹. N. Gorbačevskis jas pavadino dekretų protokolais. Ankstyviausias dokumentas

---

¹⁶ Ten pat, b. 5793, l. 2, 8.

¹⁷ Domas Butėnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai* (Vilnius, 1997), p. 56.

¹⁸ LVIA, f. 14 (SA), ap. 1, b. 18691, l. 7, 9,

¹⁹ Ten pat, f. 594, ap. 1, b. 654, l. 496-496v.

²⁰ Ten pat, l. 510, 511v.

²¹ *Каталог древним актовым книгам губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящихся ныне в Центральном архиве в Вильне*, сост. Никита Горбачевский (Вильна, 1872), с. 193.

buvo 1613 m., vėlyviausias – 1795 m. Kiekvienai bylai kataloge buvo suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas Ivano Sprogio Senujų aktų archyvo katalogas buvo informatyvesnis. I. Sprogio kataloge Vilniaus pakamario teismo bylos taip pat sudarė atskirą grupę (Spr. Nr. 5787–5794)²². Vilniaus pakamario teismo bylų kiekis I. Sprogio kataloge nurodytas toks pats koks buvo N. Gorbačevskio kataloge, t.y. 8 bylos. Kiekvienai bylai rusų kalba buvo sudaryta trumpa antraštė. I. Sprogis tiksliau suskirstė bylas pagal dokumentų pobūdį, t.y. į dekretų protokolus, pajamų ir išlaidų knygas, sumarinius ir kt. bylų rejestrus. Kiekviena byla gavo naują inventorinį numerį, tiksliau apibrėžtos jų chronologinės ribos ir nurodytas lapų kiekis. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Vilniaus pakamario teismo fondui buvo suteiktas Nr. 14 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senujų aktų fondai, tame tarpe ir Vilniaus pakamario teismo fondas. I. Sprogio katalogas buvo naudojamas kaip šio fondo apyrašo Nr. 1 apskaitos dokumentas, pagal kurį jam priklausė aštuonios bylos. 1970 m. archyve buvo sudarytas fondo Nr. 14 (SA) apyrašas Nr. 2. Jį sudarė dvi bylos. 1986 m. iš papildomam rankraštiniame N. Gorbačevskio katalogui priklausančios vienos bylos buvo sudarytas fondo Nr. 14 (SA) apyrašas Nr. 3.

1975–1976 ir 1980 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniame istorijos archyve atlikus fondo Nr. 14 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pgl. I. Sprogio katalogą bylų grupėje Nr. 5787–5794 (8 apsk. vnt.) faktiškai yra šešios bylos, apyraše Nr. 2 – dvi, papildomame rankraštiniame N. Gorbačevskio kataloge (apyraše Nr. 3) – viena byla. Taigi, pgl. I. Sprogio katalogą trūko dviejų bylų (Spr. Nr. 5788 ir 5792). Pravesta bylų paieška nedavė rezultatų, todėl jos buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos.

---

²² *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*, сост. Иван Спрогис (Вильна, 1901-1913), с. 212.

2019 m. pertvarkant fondo Nr. 14 (SA) apyrašą Nr. 1, iš jo buvo išbraukta byla Spr. Nr. 5794. Taip pat į apyrašą Nr. 1 buvo įrašyta byla, priklausiusi apyrašui Nr. 3. Po šių pertvarkymų apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas.

Po pertvarkymo fonde Nr. 14 (SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 6 apskaitos vienetai, jų chronologinės ribos – 1613-1801 m., o apyraše Nr. 2 – 2 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos – 1613-1809 m.

Iš viso fonde Nr. 14 (SA) „Vilniaus pakamario teismas“ yra 8 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1613–1809 m.

Dekretų knygų, dekretų protokolų, pajamų ir išlaidų knygų bei kt. dokumentų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio ir I. Sprogio kataloguose pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. 2019 m., pertvarkant Vilniaus pakamario teismo fondo Nr. 14 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

1. bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
2. trūkstamų fondo bylų paieška;
3. bylų priklausymo fondui nustatymas;
4. dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
5. bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
6. naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Pertvarkytame fondo Nr. 14 (SA) apyraše Nr. 1 kiekviena iš 6 į N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogus įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų numeriai.

Fondo Nr. 14 (SA) apyraše Nr. 1 visas bylas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai dekretų ir dekretų protokolų knygos; pajamų ir išlaidų knygos bei kt. dokumentai. Dokumentų chronologinės ribos – 1613–1801 m.

Dekretų knygose įrašytas nagrinėjamų ginčų dėl žemės ribų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai, taip pat pateikiami žemių ar dvarų ribų detalūs aprašymai. Pajamų ir išlaidų knygoje surašytos Šlavėnų, Peniankos, Debeikių, Būtėnų ir kt. dvarų (dab. Anykščių r.) pajamos ir išlaidos.

Seniausia fondo Nr. 14 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra byla Nr. 1 – 1613 m. spalio 21 d. Vilniaus pakamario teismo dekretas.

Peržiūrėjus I. Sprogio kataloge įrašytas Vilniaus pakamario teismo bylas (Spr. Nr. 5787–5794) buvo nustatyta, kad pagal šį katalogą trūksta 2 bylų. Pasitelkus prieinamą mokslinę literatūrą ir internete patalpintą informaciją buvo pravesta trūkstamų Vilniaus pakamario teismo bylų paieška, tačiau ji nedavė rezultatų.

Naujai pertvarkant fondo Nr. 14 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo rasta viena nefondinė byla Spr. Nr. 5794. Tai Smolensko pakamario teismo dekreto protokolas. Nutarta šią bylą išbraukti iš fondo Nr. 14 (SA) apyrašo Nr. 1 ir sudaryti naują Senujų aktų fondą Nr. 1597 „Smolensko pakamario teismas“.

Fondo Nr. 14 (SA) pertvarkytame apyraše Nr. 1 be pakamario teismo bylų yra ir kamarninko teismo dekreto protokolas (byla Nr. 5). Kamarninko teismas buvo tas pats pakamario teismas, tik jame kamarninkas nagrinėjo nesudėtingas bylas. Šis protokolas (Nr. 5) yra patvirtintas Vilniaus kamarninko I. Zajančkovskio asmeniniu smalkos antspaudu.

Fondo Nr. 14 (SA) apyraše Nr. 1 taip pat yra Ukmergės žemės teismo teisėjui ir valdovo rūmų pakamariui priklausiusių dvarų pajamų ir išlaidų knyga (byla Nr. 3). Tai yra dokumentas – priedas, reikalingas pakamario teismo procese.

Fondo Nr. 14 (SA) apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje nurodytos bylų chronologinės ribos, fizinio stovio ir sudėties ypatybės.

Visi Vilniaus pakamario teismo knygoje esantys dokumentai parašyti lenkų kalba.

Pertvarkant fondo Nr. 14 (SA) „Vilniaus pakamario teismas“ apyrašą Nr. 1 buvo sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į Vilniaus pakamario teismo fondo Nr. 14 (SA) apyrašą Nr. 1 įrašyti 6 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1613–1801 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji paleografė

Violeta Pansevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 14 «ВИЛЕНСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД»

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Подкоморские суды в Великом княжестве Литовском (далее – ВКЛ) появились после судебной-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ. Были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные подкоморские, земские и городские суды. Виленский повет вошел в состав Виленского воеводства, кроме него, в это воеводство вошли также Ошмянский, Лидский, Вилкомирский и Браславский поветы. Такое территориальное деление сохранилось до конца XVIII века.

Учреждение подкоморского суда предопределили важные социально-экономические и политические перемены в жизни ВКЛ: проведение в середине XVI в. волочной (аграрной) реформы, введение крепостного права, расширение политических прав дворянского сословия. Точное определение границ земельных владений стало важной темой как для частных, так и для государственных имений. От количества имеющихся волок земли дворяне уплачивали налоги в казну, выполняли другие государственные повинности. Точное знание границ владений было необходимо при составлении любого юридического акта, касающегося недвижимого имущества: при сделках купли-продажи, залога и дарственной земли, при передаче ее по наследству и в др. случаях. Из за того, что часто границы земельных владений дворян, мещан, костёлов, монастырей и казенных имений не были точно определены и обозначены, возникало много граничных споров, решать которые был предназначен подкоморский суд.

В 1565 г. на Виленском сейме дворяне обратились к великому князю ВКЛ с просьбой назначить в каждом повете по подкоморию, который решал бы граничные споры. Это желание было удовлетворено правителем. Статья о подкоморском суде (на латинском яз. *judicium succamerarium*; на польском яз. *sąd podkomorski*) была внесена в II Литовский Статут с 1566 г. (70 статья IV раздела). В начале подкомориев в поветах назначал сам король. Но в III Литовском Статуте с 1588 г. было подтверждено право дворянам на поветовом сеймике избирать на должность подкомория четырёх кандидатов, одного из которых король и назначал.

При вступлении на должность подкоморий должен был на земском суде публично присягнуть на верность королю и дать обязательство добросовестно исполнять свои обязанности. Текст его присяги на старобелорусском языке был внесён в первую статью IX

раздела III Литовского статута: «Я Н. присягаю Пану Богу Всемогущому, в Троицы Единому, иж на вряде том земском подкоморском, который з ласки и з рук его королевское милости беру, его королевской милости, господару своему милостивому, и обывателем того повету верен буду, справуючи тот вряд верне а справедливе так на суде моем подкоморском, яко теж при чиненью границ и при сыпанью копцов и поправенью меж, ничего болшей на том уряде не постерегаючы, одно справедливости светое, и не даючы се ни в чом уводити, ани с приязни, ани з вазни, ани даром, ани погрозок ни чиих не дбаючи и сторонам не радечы, ани боячы се никого, толко самого Пана Бога а справедливость Его светую перед очима маючи, так же справы мое подкоморские на всем верне справуючи, споры обу-дву сторон з сказаньем, через мене учыненым, пилне до книг своих судовых уписуючи и с книг выдаючы. Так ми Боже поможы».

Подкоморием избирали пожизненно или до следующего назначения. Для кандидатов на эту должность выдвигались следующие требования: им мог быть только местный дворянин, имевший хорошую репутацию, знавший право и умевший писать. Подкоморий в повете был вторым после маршалки по рангу должностным лицом местной власти. Его должность была почетной и по значению ценилась выше должностей хорунжего, земского судьи, его помощника и писаря. Во время проведения поветовых сеймиков подкоморий сидел в первом ряду, также одним из первых он подписывал разные документы. Местное дворянство часто посылало подкомория делегатом на сеймы.

Деятельность и функции подкоморского суда были точно регламентированы в IX разделе III Литовского Статута. Суд был постоянным. Он рассматривал и решал дела по земельным спорам, устанавливал и обозначал границы земельных владений. Подкоморий вел судебные книги, по просьбе наследников мог участвовать при разделе наследуемой земли. Подкоморский суд в отличии от других поветовых земского и гродского судов не был чисто сословным судебным учреждением. Он решал граничные споры не только между дворянами, но и занимался урегулированием земельных споров, касающихся казенных и церковных владений. Например делами о нарушении границ между дворянскими и королевскими (государственными) имениями ведал специальный комиссарский суд. Подкоморий в нем заседал на правах одного из комиссаров (судьи). Судей комиссарского суда назначал Главный литовский трибунал.

Согласно статьям Литовского Статута подкоморий мог назначить себе помощников – одного или двух коморников (на польском яз. *komornicy*). Коморниками могли быть только дворяне, которые также обязаны были дать присягу. Они помогали подкоморию в решении дел об установлении границ земельных владений, иногда его замещали, а также могли

решать менее важные граничные споры. Решение принятое подкоморием или коморником можно было обжаловать в Главном литовском трибунале. В случаях, когда между тяжущимися сторонами не было правонарушений подкоморский суд действовал как самостоятельный суд первой инстанции. В реальности, подкоморский суд, чаще всего выполнял поручения решать дела, полученные из земского, реже гродского судов.

Подкоморский суд рассматривал земельные дела на местах, то есть на спорной территории, поэтому постоянных помещений он не имел. Закон обязывал подкомория или коморника прибыть на место граничного спора и лично провести осмотр границ владений и межевых знаков. С собой они должны были иметь полученное из государственной канцелярии ВКЛ и подтвержденное её печатью детальное описание границ повета. Рассмотрение дела чаще всего проходило не в помещениях, а под открытым небом, просто в поле.

Судебный процесс в подкоморском суде проходил точно в предусмотренном законом порядке. В начале подкоморий получал заявление от частного лица (истца) или дело о земельном споре из земского или гродского судов. Он выписывал тяжущимся сторонам повестки, в которых указывал срок, к которому они должны были явиться на спорной территории. Вызовы в суд сторонам спора вручал возный. О судебном процессе они должны были быть оповещены за шесть недель до его начала. По истечении этого термина подкоморий или коморник с группой помощников прибывал на место земельного спора, где их ожидал истец и ответчик. В ходе рассмотрения дела подкоморий выяснял права обеих сторон спора на землю, собирал доказательства, опрашивал свидетелей, проверял представленные тяжущимися сторонами документы. Подкоморий принимал решение единолично в виде граничного листа, мотивируя при этом статьями Литовских Статутов, выяснив подлинность представленных ему привиллегий и сделок недвижимого имущества, обосновывающих права сторон спора на землю, а также принимая во внимание показания присягнувших соседей. Рассмотрев дело подкоморский суд определял новые или подтверждал прежние границы владений, присматривал за обозначением межевых знаков (рытьём копцов), а лицу, проигравшему судебное дело, присуждал денежный штраф.

В работе подкоморского суда подкоморию или коморнику помогали землемеры, землекопы, которые обозначали и устанавливали межевые знаки, рыли копцы, помечали деревья, камни, а также писарь и возный. Эти должностные лица назначались или приглашались. Подкоморский суд не имел своей канцелярии, поэтому его решения писал наемный писарь. Актовые книги подкоморий подтверждал своей печатью и хранил у себя

дома. После его смерти судебные книги передавались поветовому земскому суду и хранились в его архиве.

За оскорбления, угрозы или насилие против должностных лиц подкоморского суда законом были предусмотрены строгие наказания: денежные штрафы, заключение в тюрьму, а в случае нанесения им увечий даже смертная казнь. Даже правитель не имел права без суда лишить подкомория его должности.

В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. подкоморские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. От 30 октября 1794 г. дела о граничных спорах решали земские суды. 6 февраля 1797 г. российский император Павел I своим указом восстановил деятельность подкоморских судов на территории бывшего ВКЛ, присоединенной к Российской империи. Подкоморские суды в Литве действовали до 1810 г. 6 октября 1810 г. указом российского императора Александра I функции подкоморских судов были переданы новоучрежденным уездным межевым судам. 11 января 1832 г. должность подкомория была окончательно упразднена.

Тема исследований деятельности Виленского подкоморского суда в исторической литературе почти нетронута. Тут можно упомянуть список должностных лиц Виленского воеводства за XIV-XVIII вв., составленный польскими историками А. Рахубой, Г. Люлевичем и П. П. Романюком. Он был опубликован в 2004 г. В вводной части этого издания описывается административно-судебная структура Виленского воеводства и входящих в его состав поветов. Также в этой книге имеется список должностных лиц Виленского повета за XVI-XVIII вв., составленный на основе письменных источников.

В историографии не имеется конкретных данных об учреждении и деятельности Виленского подкоморского суда. Основываясь на упомянутом ранее списке, во второй половине XVI в. – в конце XVIII в. подкомориями Виленского повета было 14 должностных лиц. Первым подкоморием привилегией великого князя литовского Сигизмунда Августа с 16 марта 1566 г. был назначен дюнамюндский (Даугавгрива, Латвия) староста Ян Левон. После его смерти привилегией с 4 июля 1571 г. подкоморием Виленского повета был назначен дворянин, староста любошанский Миколай Войтехович Ясенский. В 1576 г. он стал писарем великим литовским, но это не помешало ему сохранить должность виленского подкомория, а затем стать могилевским войтом. Последним виленским подкоморием перед разделом Речи Посполитой был князь Кшиштоф Гедройц, который в решениях подкоморского суда часто подписывался как кавалер орденов Св. Станислава и Белого Орла.

Хронологические рамки книг Виленского подкоморского суда, хранящихся в Литовском государственном историческом архиве, охватывают период с 1613 по 1809 г. В них упоминаются подкомории Виленского повета и их помощники – коморники и землемеры. Например, в 1613 г. дело об установлении границ имения Гелваны Виленского повета рассматривал подкоморий Мельхиор Шемет. В этом документе упоминается и землемер Миколай Абрамович. В 1777 г. выше упомянутый К. Гедройц велел виленским коморникам – Франциску Хщановичу и Франциску Харевичу – как можно скорее с помощью землемеров измерить границы земельных владений и составить их план. В решении с 1787 г. упоминается коморник Игнатий Заянчковский, который рассматривал дело об установлении границ земельного участка на Заречье в городе Вильно. Коморник по поручению подкомория мог решать менее сложные дела. В деле с 1797 г. об установлении границ имения Мереч Тургельского прихода Виленского повета упоминается коморник Игнатий Орловский, который должен был с помощью землемеров измерить земельные владения этого имения и составить план их границ.

В 1792 г. Виленский подкоморский суд был упразднен, а его функции переданы Виленскому землянскому суду. В 1797 г. согласно распоряжению царской власти Виленский подкоморский суд вновь возобновил свою деятельность и работал до 1810 г., когда его функции перенял новоучрежденный Виленский уездный межевой суд. Дела Виленского подкоморского суда до 1831 г. хранились в архиве Виленского земского суда, а позднее перешли в ведение Виленского уездного суда

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, был учрежден Виленский центральный архив древних актов, в котором должны были быть собраны все акты учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. Директором этого архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2 300 рублей, а его деятельность контролировало министерство народного просвещения Российской империи.

Виленский уездный суд 11 мая 1854 г. передал Виленскому центральному архиву древних актов 215 дел земского суда и 134 дела, принадлежащие компромисарскому, эксдивизорскому и подкоморскому судам. Согласно передаточной описи 4 из 134

переданных дел принадлежали Виленскому подкоморскому суду. По типу документов это были декреты (решения) и декретовые протоколы.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана инвентарная опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18 243 дела. Виленский подкоморский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге Н. Горбачевского проходил как отдельная группа дел, имевшая 8 единиц хранения (Гор. № 5819-5826). Н. Горбачевский их назвал декретовыми протоколами. Самым древним являлся документ с 1613 г., самым поздним – с 1795 г. Каждому делу в каталоге присвоен инвентарный номер, установлены хронологические рамки документов и указано количество листов.

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса, в котором дела Виленского подкоморского суда проходили также как отдельная группа дел (Спр. № 5787-5794). Количество дел Виленского подкоморского суда в каталоге И. Спрогиса осталось таким же, как и в каталоге Н. Горбачевского, то есть 8 дел. Каждому делу на русском языке был составлен короткий заголовок. И. Спрогис точнее распределил дела по типу документов, то есть на декретовые протоколы, книги доходов и расходов, суммарные и другие реестры дел. Каждое дело получило новый инвентарный номер, точнее были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX веке прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоение им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду «Виленский подкоморский суд» был присвоен № 14.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден Центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из Центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд Виленского подкоморского суда. Печатный каталог И. Спрогиса использовался как опись № 1, согласно которому ей принадлежало 8 дел. В 1970 г. была составлена опись № 2. Ей принадлежали 2 дела. В 1986 г. из 1 дела, принадлежащего дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского, была составлена опись № 3.

В 1975-1976 и 1980 гг. в Центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 14. В результате проверки установлено, что в группе дел каталога И. Спрогиса № 5787-5794 (8 ед. хр.) имеется в наличии 6 дел, в описи № 2 – 2, в дополнительном рукописном каталоге Н. Горбачевского (описи № 3) – 1 дело. Выяснилось, что по каталогу И. Спрогиса отсутствуют два дела (Спр. № 5788 и 5792). Розыск этих дел не дал положительных результатов, поэтому решено их снять с учёта архива.

В 2019 г. в процессе составления новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 14, из неё было изъято нефондовое дело Спр. № 5794. Также было решено к описи № 1 присоединить дело, принадлежащее описи № 3. После этих преобразований опись № 3 была ликвидирована.

После проведенного усовершенствования фонд № 14 имеет две описи. По описи № 1 числится 6 ед. хр., их хронологические рамки – 1613-1801 гг.; по описи № 2 – 2 ед. хр., их хронологические рамки – 1613-1809 гг..

Итого в фонде № 14 «Виленский подкоморский суд» имеется 8 ед. хр., хронологические рамки которых охватывают 1613-1801 гг.

Первая опись фонда № 14 «Виленский подкоморский суд»

Незавершенность и недостатки каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2019 г. описи № 1 фонда № 14 «Виленский подкоморский суд» были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. розыск отсутствующих дел;
3. фондирование;
4. уточнение хронологических рамок документов;
5. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
6. перешифровка дел.

В новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 14 каждое из 6 дел, вписанных в каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, получило новый инвентарный номер, но рядом указаны и старые шифры каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса.

Все дела описи № 1 фонда № 14 по виду документов условно можно разделить на: декреты и декретовые протоколы; книги приходов и расходов имений и др. документы. Хронологические рамки документов – 1613-1801 гг.

В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых дел о граничных спорах, выносились по ним судебные решения, а также заносились детальные описания границ земельных владений. В книге доходов и расходов вписаны доходы и расходы имений: Шлавенай, Пенянкай, Дебейкяй, Бутенай и др. (ныне Аникшяйский р.).

Самой древней книгой описи № 1 фонда № 14 является дело № 1 – решение Виленского подкоморского суда с 21 октября 1613 г.

В результате проверки установлено, что по каталогу И. Спрогиса (Спр. № 5787-5794) отсутствуют два дела. С помощью научной литературы и информации в интернете был проведен розыск отсутствующих дел Виленского подкоморского суда, но он не дал положительных результатов.

При составлении новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 14 обнаружено одно нефондовое дело Спр. № 5794. Оно является декретовым протоколом Смоленского подкоморского суда. Это дело решено изъять из фонда № 14 и из него создать отдельный фонд Древних актов. Он назван фондом № 1597 „Смоленский подкоморский суд“.

В описи № 1 фонда № 14 кроме дел подкоморского суда есть декретовый протокол коморниковского суда (дело № 5). Коморниковский суд по сути был тем же подкоморским судом, только в нём коморник решал менее сложные дела. Этот документ (№ 5) подтверждён личной сургучевой печатью виленского коморника Игнатия Заянчковского.

В описи № 1 фонда № 14 также есть книга приходов и расходов имений, принадлежащих вилкомирскому земскому судье и надворному подкоморию Иосифу Кушелевскому (дело № 3). Это дело является документом-приложением, необходимым в процессе подкоморского суда.

В колонке „примечания“ таблицы описи № 1 фонда № 14 указаны хронологические рамки, физическое состояние и особенности дел.

Все документы Виленского подкоморского суда написаны на польском языке.

В новоусовершенствованной описи № 1 составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 14 «Виленский подкоморский суд» имеется 6 ед. хр., их хронологические рамки – 1613-1801 гг.

Главный палеограф
Отдела распространения информации

Виолета Пансевич